

VU Research Portal

God kennen - met God leven. Een pleidooi voor een bevindelijk-pneumatologische fundering van kerk en theologie (inauguration lecture)

van de Beek, A.

1982

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van de Beek, A. (1982). *God kennen - met God leven. Een pleidooi voor een bevindelijk-pneumatologische fundering van kerk en theologie (inauguration lecture)*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

GOD KENNEN —
MET GOD LEVEN

*Een pleidooi voor een historisch-pneumatologische
inrichting van kerk en theologie*

1933

UITGESPREKEN BIJ DE AANVAARDING VAN HET AMPT
VAN
GOD KENNEN — MET GOD LEVEN

HERVORMDE KERK BIJ DE RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN
OP 11 JUNI 1933

1933

DR. A. VAN DE BURK

UITGEVERIJ G. P. CALLENBACH & CO. — NIJKERK

826E 633

GOD KENNEN — MET GOD LEVEN

*Een pleidooi voor een bevindelijk-pneumatologische
fundering van kerk en theologie*

REDE

UITGESPROKEN BIJ DE AANVAARDING VAN HET AMBT
VAN HOOGLERAAR VANWEGE DE NEDERLANDSE
HERVORMDE KERK BIJ DE RIJSUNIVERSITEIT TE LEIDEN
OP 18 JUNI 1982

DOOR

DR. A. VAN DE BEEK

UITGEVERIJ G. F. CALLENBACH bv — NIJKERK

1982

GOD KENNEN —
MET GOD LEVEN

Een pleidooi voor een bevindelijk-pneumatologisch
inleiding van kerk en theologie

REDE

UITGESPROKEN BIJ DE AANVAARDING VAN HET AMBT
VAN HOOGLERAAR VANWEGE DE NEDERLANDSE
HERVORMDE KERK BIJ DE RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN
OP 18 JUNI 1981

DOOR

DR. A. VAN DE BEEK

UITGEVERIJ O. VAN DIJK & CO. — NIEUW
ISBN 90 266 0859 4

Mijnheer de praeses van de Generale Synode,
Dames en Heren van het Breed Moderamen en verdere
vertegenwoordigers van de Synode,
Mijnheer de Rector Magnificus,
Heren van het College van Bestuur,

Zeer gewaardeerde toehoorders,

Een jaar geleden heeft de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk in het holst van de nacht besloten mij te benoemen tot kerkelijk hoogleraar bij de Rijksuniversiteit te Leiden met als eerste opdracht het onderzoek en het onderwijs in de dogmatiek. De naam 'dogmatiek' voor dit vak is naar kerkelijke maatstaven nog maar recent¹⁾. Andere wetenschappen mogen een gedachte reeds na een eeuw als klassiek beschouwen, in de geschiedenis van de theologie is de ruim drie eeuwen oude gedachte, dat dogmatiek een afzonderlijk vak is, een innovatie te noemen.

Mijn positie hier zou doen vermoeden, dat ik die innovatie een gelukkige greep zou achten. Het tegendeel is echter waar. Niet omdat de dogmatiek geen belangrijk vak zou zijn, maar omdat de afzonderlijke omschrijving van dit vak de verbrokkeling van de theologische wetenschap bevestigt. Vóórdien werd dit vak 'theologie' genoemd, zonder meer. De dogmaticus was theoloog en de theoloog was dogmaticus. In de theologie ging het

erom alle gegevens, die theologen inbrachten, systematisch te ordenen. Elk gaf daaraan exegetisch, dogmenhistorisch, filosofisch of anderzins zijn bijdrage. Zo bouwde elke theoloog mee aan het ene huis van de theologie. De vraag naar een systematisch theoloog in personeelsadvertenties van sommige faculteiten of hogescholen doet mij dan ook altijd goed. Daar hebben ze tenminste begrepen, waarom het gaat — dat hoop je tenminste.

Naar mijn mening is deze klassieke benadering van de theologie juister dan de formatie van een afzonderlijk vak 'dogmatiek' in de encyclopedie van de theologische wetenschap. De dogmatiek is de encyclopedie, omdat het in de dogmatiek om een systematische omschrijving van de totale theologische kennis gaat.

Nu is dat een geweldige pretentie. Waarom gaat het immers in de theologie? Het antwoord is simpel: het gaat om kennis van God, van theos. Zodra het niet meer dáárom gaat, is het misschien nog wel logisch, maar niet meer théologisch. Mijn voorganger heeft bij het begin en aan het eind van zijn taak als hoogleraar de vraag gesteld of deze pretentie wel waar te maken is ²⁾. Hij is trouwens niet de enige, die zich bij gelegenheden als deze met die vraag heeft beziggehouden. Reeds in 1889 hield *Gunning* zijn rede bij de aanvaarding van het ambt als hoogleraar in de filosofie van de godsdienst aan deze universiteit over het onderwerp: *De wijsbegeerte van den godsdienst uit het beginsel van het geloof der gemeente* ³⁾ en enkele jaren geleden aanvaardde *Adriaanse* hetzelfde ambt met een rede getiteld: *Het specifiek theo-*

logische aan een Rijksuniversiteit, met als ondertitel: *De verborgenheid der godgeleerdheid*⁴). Het is begrijpelijk, dat systematici hiertoe komen, want met de vraag of de pretentie, dat er kennis van God mogelijk is, niet te hoog gegrepen is, staat of valt de theologische faculteit. Dat is ook de reden, waarom ik het gerechtvaardigd acht vandaag op dit thema voort te borduren en mij geroepen voel mijn eigen positie in dezen bij het begin van mijn ambt kenbaar te maken.

Als er geen kennis van God mogelijk is, heeft theologie geen zin. Dan valt immers over het object, waarmee de theologie zich bezig houdt, niets te zeggen, en is de theoloog voor hij begint reeds uitgesproken. Gezien de vele woorden die theologen gebruiken en de uitgebreide literatuur waarvan zij bibliotheken voorzien, zou men de conclusie moeten trekken, dat kennis van God zeer wel mogelijk is. Het enige alternatief is, dat theologen voortdurend publiceren buiten hun vakgebied. Het bestaan van de theologische faculteit en van theologische literatuur is evenwel een onvoldoende onderbouwing voor de these dat God kenbaar is.

Als deze kennis van God echter ervaringskennis wordt in de betekenis van een ervaring vergelijkbaar met alle andere gegevens uit de wereld om ons heen, waarmee bijvoorbeeld de fysica, de biologie of de sociologie zich bezighouden, blijft van God niet anders over dan de befaamde Lückenbüßer, de gaten in de kaas van onze wetenschappelijke kennis van de werkelijkheid⁵). 'God' is dan gereserveerd voor bijzondere ervaringen;

ervaringen die niet in te passen zijn in de gegevens van de andere wetenschappen. Wat de één dan echter gods-ervaring noemt, noemt de ander: een merkwaardige loop van omstandigheden, of een grote mate van toeval, of een zeer ingrijpende gebeurtenis met vèrstrekkende gevolgen, of een psychische omkeer. Deze ervaringen kunnen dus op zichzelf nooit dienen om God aan te tonen.

Bij kennis van God gaat het dan ook niet om ervaringen van bovengenoemde aard, maar om een kennis, die aan alle ervaringen vooraf gaat. Het is een kennis, waardoor we de wereld op een bepaalde manier ervaren, namelijk niet als een samenspel van allerlei toevallige factoren, maar als een wereld onder het aangezicht van God, sub specie dei. Geloof in God is niet een conclusie uit ervaringen die we hebben, maar het kader waarin we de ervaringen plaatsen, en wel àlle ervaringen, zowel de heel uitzonderlijke als de meest voor de hand liggende. De wet van de zwaartekracht is evenzeer op God betrokken als het geheim van het leven, de nieuwbouwwoning in het rijtje is niet minder voor Gods aangezicht dan de grot van Lourdes, de stenen van het Rapenburg getuigen even goed van Gods glorie als de liefde van de moeder tot haar kind. Voor de gelovige zijn het even zovele ervaringen van Gods aanwezigheid, tekenen van zijn glorie. Heel de wereld wordt ervaren als een wereld van God.

Nu is elk teken, elke ervaring ambivalent. Het is maar hoe je de zaak uitlegt. Het is maar de vraag of de duivelen door de macht van God worden uitgeworpen of door Beëlzebul — of dat de duivel en zijn uitwerping

niet anders zijn dan psychologische processen en geestelijk overwicht. Zelfs de opstanding uit de dood van Jezus is geen onweerlegbaar bewijs van goddelijke aanwezigheid voor degene die zijn ervaringswereld zonder God, *deo remoto*, wil beschrijven. Waarom het gaat, is dat er mensen overtuigd zijn van Gods bestaan, transcendent en immanent, en dat zij de hele wereld vanuit die overtuiging beschouwen. De een ervaart de hele wereld zonder God en komt hem nergens tegen, de ander ziet de hele wereld onder het aangezicht van God en ontmoet hem overal.

Nu lijkt dit niet verder te gaan dan de bekende positie: jij gelooft nu eenmaal zus, ik zó; er valt verder niet over te praten; ieder moet maar denken zoals hij zelf wil. Dat is echter niet de positie, waarin degene die de wereld beschouwt als onder het aangezicht van God, de gelovige, zich bevindt. Het geloof in de aanwezigheid van God is niet een willekeurige keuze die iemand kan maken en evengoed nalaten (ook al hebben zeer illustere voorgangers van mij in de beginperiode van deze universiteit het tegendeel beweerd ⁶⁾), maar het is een zekerheid, die zich met gezag aan ons opdringt ⁷⁾. Het geloof is de zekerheid der dingen die men hoopt en het bewijs der dingen die men niet ziet, zegt de schrijver van de Hebreeënbrief (Hebr. 11: 1). Het geloof is een antwoord op een gezag dat ons overtuigt, van buiten af, dat heel de wereld voor het aangezicht van God staat ⁸⁾. Dit gezag dat ons overtuigt, is het gezag van God zelf. In de klassieke theologie wordt dit de Heilige Geest genoemd. Godskennis is alleen maar mogelijk in een pneumatolo-

gisch kader. Door de Heilige Geest worden mensen overtuigd en daarom geloven zij.

Vanuit de gedachte dat geloof een antwoord is op een gezag, dat van buiten af tot ons komt en geen resultaat van deelervaringen in de ons omringende wereld of conclusies daaruit, is het begrijpelijk dat godsbewijzen steeds weer niet algemeen overtuigend zijn ⁹⁾ en dat evenmin godsdienst definitief falsifiëerbaar bleek, in die zin dat deze voor allen overtuigend te herleiden zou zijn tot andere, bijvoorbeeld psychologische, sociologische of epistemologische categorieën.

Intussen brengt dit uitgangspunt consequenties mee voor de beoefening van de theologische wetenschap. Voor elke wetenschap geldt, dat slechts datgene de toets der kritiek van wetenschappelijkheid kan doorstaan, wat berust op zelfstandig onderzoek. Zelfstandig onderzoek is alleen mogelijk, als men toegang heeft tot het object, waarmee het onderzoek zich bezig houdt. Zelfstandig theologisch onderzoek is alleen mogelijk, als men toegang heeft tot het object der theologie: tot God. Slechts de gelovige, die God kent, kan theologische wetenschap bedrijven. Slechts de mens, die overmand is door de goddelijke Geest, kan wetenschappelijk meepraten over God. Ieder ander is òf bezig met iets anders dan theologie, bijvoorbeeld psychologie of sociologie, òf hij praat over dingen, waarvan hij geen verstand heeft. Op zijn gunstigt praat hij iemand nà die er verstand van heeft.

Nu heeft de christelijke theologie nog een extra complicatie. Zij houdt zich immers niet met God in het

algemeen bezig, maar met de God van Jezus Christus. God overtuigt ons op die manier, dat we tot het inzicht komen, dat in Jezus Christus Gods aanwezigheid gestalte krijgt. Dit doet niets af aan mijn uitgangspunt, dat God alleen als gezag van buiten af, door de Heilige Geest, kenbaar is, ook al is Jezus immanent in de geschiedenis en de ervaringen van de wereld. Dat hij inderdaad met God te maken heeft, is immers niet vanuit andere gegevens verifiëerbaar. Hij is voor wie dat wil, ook af te doen als de revolutionair of als de wonderdokter. Dat Jezus voor de christelijke gemeente meer is dan dat, berust op eenzelfde onontkoombare overtuiging als het godsgeloof. Men kan zelfs zeggen: niet alleen op *eenzelfde*, maar op *dezelfde* overtuiging. Geloof in God voor wiens aangezicht de wereld bestaat en geloof in Jezus als de Zoon van God gaan voor de christenen hand in hand. Men twist er slechts over, of dit in één of in twee zinnen gezegd moet worden. Is de ervaring van Gods aanwezigheid altijd een ervaring via Jezus Christus of is er ook legitieme andere ervaring mogelijk? Dáár-over wordt in de christelijke kerk verschillend geoordeeld. Maar men is het erover eens, dat als er legitieme andere ervaring is, deze altijd weer getoetst moet worden aan de weg van Jezus als de Zoon. Het bijzondere handelen van God in Jezus Christus is een oordelend criterium over alle godservaringen, die mensen hebben of menen te hebben. Volgens sommigen is het bij voorbaat een vèroordelend criterium en komt het gezag van God louter via Jezus Christus tot ons ¹⁰). Naar mijn mening is het slechts een toetsend criterium ¹¹). Men mag de

religieuze betekenis van gebeurtenissen, die mensen nu ervaren niet bij voorbaat als illegitiem beschouwen. Ze moeten alleen gemeten worden aan de maat van Christus¹²).

Deze complicatie van godsopenbaring via de persoon van Christus vindt haar neerslag in het feit dat de kerk de bijbel heeft. Het gezag van God is voor de christelijke gemeente verbonden met het Oude en Nieuwe Testament. Er mogen nog zoveel denominaties, stromingen en richtingen in het christendom zijn, de bijbel is in alle groeperingen het laatste criterium. Men mag de bijbel met nog zoveel hermeneutische sleutels te lijf gaan, het naarstig zoeken naar deze sleutels om de bijbel te openen voor déze tijd toont het belang aan, dat de bijbel heeft in de ogen van deze zoekers voor het spreken over God hier en nu. En het zou best kunnen zijn, dat degene die naar de meest ingewikkelde sleutel zoekt, het meest in de overtuiging verkeert, dat de schat waartoe deze sleutel toegang geeft, een parel van onschatbare waarde is. Mogelijk ontdekt hij ook na veel vergeefs worstelen met één of vele sleutels, dat het slot niet terug wou springen, omdat de deur al open was.

Christenen zijn er dus van doordrongen — door de Géést ervan doordrongen — dat de waarheid van God in de bijbel gevonden wordt. Nu geldt voor de waarheid van de bijbel hetzelfde als voor de waarheid over God: er is geen verificatie van buiten af mogelijk. Niemand kan bewijzen, dat de bijbel waar is. De 'bewijzen' in de zin van 'De bijbel heeft toch gelijk'¹³) bewijzen hoogstens dat er historische gebeurtenissen plaats vonden die

overeenkomen met de beschrijving van die gebeurtenissen door mensen in vroeger tijd. Als morgen alsnog door de archeologie wordt vastgesteld, dat de muren van Jericho instortten door een aardbeving op het moment, dat Israëlitische stammen van over de Jordaan Palestina binnentrokken ¹⁴), is daarmee nog niets gezegd over goddelijke aanwezigheid ¹⁵). Het is voor de gelovige zó, dat de bijbel gezag over hem heeft gekregen als boek waarin God tot hem spreekt. Dit is geen gezag vooraf, dat van te voren vast legt, waarom men de bijbel moet geloven. Dan zou er toch weer een extern criterium zijn. Het gezag van de bijbel is een gezag achteraf: omgaand met de bijbel is gebleken, dat hij mij iets te zeggen had. In die zin is de schrift autopistos ¹⁶): hij maakt zichzelf geloofwaardig. Wij hoeven zijn geloofwaardigheid niet vooraf vast te stellen. Gezaghebbende exegese is daarom ook nimmer een exegese, die door welke instanties of dogmata dan ook is voorgeschreven, maar die exegese die zelf zijn gezag bewijst, de exegese waardoor de tekst met gezag gaat spreken, niet met een van buiten af daaraan verleend gezag, maar met het gezag van de tekst zelf. De deur van de kluis blijkt inderdáád niet afgesloten. Wel is het zo, dat we vanuit het gezag, dat de bijbel bleek te hebben, het verlangen, de hoop, het vermoeden of zelf het vertrouwen kunnen hebben, dat hij telkens weer met gezag tot ons spreken zal.

Nu weet zelfs degene die een vreemdeling in Jeruzalem is, dat de één iets heel anders in de bijbel hoort dan de ander. De een hoort met gezag, dat de bijbel alle wapens afwijst, de ander hoort met een even sterk gezag,

dat bewapening tegen de vijanden van de christelijke cultuur geboden is, en Karel de Grote vernam erin, dat ieder die zich niet wou laten dopen, gedood moest worden ¹⁷). Hoe zit het nu met het gezag van de bijbel en, aan de basis daarvan, met het gezag van God, dat naar ons toekomt? Is de theologie een multiple choice opgave, waarbij alle antwoorden goed blijken en bovendien het invullen van één antwoord als voldoende wordt gerekend? Dat zij verre! Theologie is allerm minst een vrijblijvende keus. In de theologie gaat het immers om de waarheid over God. Evenmin als het al of niet beschouwen van de wereld als een wereld met God of zonder God voor de gelovige een vrijblijvende keus is, evenmin is het een vrijblijvende keus hoe men God beschrijft. De bijbel is niet een verzameling losse teksten, die men naar wens kan aanhalen — daarover zijn we het zo langzamerhand wel samen eens —, maar hij is óók niet een verzameling van losse theologieën ¹⁸). Het gaat om het kennen van God, die door deze teksten en door deze theologieën tot ons komt. Achter de menselijke geschriften van het Oude en Nieuwe Testament is de persoon van God, die ze gezaghebbend laat zijn door de Heilige Geest. Er is niet alleen het geloof dat ontvangt, er is ook het gezag dat spreekt. Wij kennen God weliswaar niet anders dan via de ontmoeting, maar dat wil niet zeggen, dat hij niet op zichzelf bestaat. Juist de ontmoeting als gezaghebbende ontmoeting veronderstelt de ander. Gezag dat ervaren wordt en als gezag onderkend, veronderstelt een werkelijkheid, die dit gezag verleent. Spreken over datgene wat wij theologisch met gezag hebben

ervaren, heeft de pretentie dat het het gezag is van de waarheid over God, in laatste instantie het gezag van God zelf. Deze goddelijke waarheid is niet de idee die mensen over God hebben (welk idee? van welke mens?), zij is ook niet de leer van de kerk (welke leer? van welke kerk?), evenmin de letterlijke tekst van de bijbel (welke tekst?), ook niet een bepaalde theologie (van Paulus? of van Jacobus?), maar de goddelijke waarheid is de persoon van God zelf. De waarheid waarom het in de theologie gaat, is een persoon. Daarom is de definitieve theologische formule nooit: 'Zo is het', maar: 'Zo is hij' en kan niemand zeggen: 'Ik heb de waarheid', maar kan slechts één zeggen: 'Ik ben de waarheid', namelijk de éne in wie wij God ontmoeten.

Als de waarheid een levende persoon is, heeft dat vèrstrekkende consequenties voor het kennen van God. Hoe leert men immers een persoon kennen? Dat gebeurt niet door hem op de snijtafel te leggen en uit elkaar te rafelen. Dat gebeurt niet door zijn psyche te analyseren. Op die manier bereikt men als beste resultaat een goede montagefoto. En dan moeten de verschillende onderzoekers er al toe komen hun deelonderzoeken te combineren. Echte kennis van een persoon heeft niet de anatoom of de psycholoog, maar de vriend die met hem omgaat of de partner. Kennis van God is slechts mogelijk in een relatie tussen hem en ons. In zijn *Einführung in die evangelische Theologie* ¹⁹⁾ zegt Barth, dat spreken over God alleen mogelijk is in de vorm van een gebed. Daarom is een definitieve beschrijving van God niet mogelijk. Het is met de theologie als met het onderzoek naar de

inhoud van een levende cel in de biologie. Wil men een cel onder de microscoop bekijken dan moet men hem eerst doden, maar dan bestudeert men niet meer de levende cel. Het antwoord op de vraag wat een levende cel is, wordt ons dan onthouden. Wij kunnen God slechts kennen in de omgang met hem als een levende persoon. Als we hem objectiveren wordt het antwoord op de vraag, wie de levende God is, ons onthouden. Vanuit het gezag waarmee de aanwezigheid van God tot ons komt, is gegeven, dat omgang met God mogelijk is. Het gezag is immers een vorm van omgang. Via de Heilige Geest is er een levende relatie met God ²⁰).

Binnen deze relatie met de totale persoon kunnen soms details bestudeerd worden. Ze kunnen meehelpen om de persoon beter te leren kennen. Maar ze hebben hun functie pas als ze op het totaalbeeld betrokken zijn. Theologisch wetenschappelijk detailonderzoek moet altijd weer bedacht zijn op het risico, dat men niet verder komt dan een medische student, die een losse arm uit elkaar moet peuteren. Na afloop van het peuteren weet hij alles van de arm, maar mogelijk nog niets van de persoon van wie de arm geweest is ²¹).

Nu is de theologie echter niet alleen gebed, niet slechts een omgaan met God, zij is ook een beschrijven wie hij is. Het is niet alleen spreken *mèt*, maar ook spreken *óver* God. Ik zeg bewust: niet alleen, maar ook. Men zou kunnen stellen: theologie is alleen spreken *óver* God: beschrijven wie God is. Maar dat is wetenschappelijke onzin verkopen. Het zou betekenen, dat men gaat beschrijven zonder voorafgaand onderzoek. In elke

wetenschap behoort het onderzoek tot de wetenschap en is deze niet beperkt tot het beschrijven van de resultaten van het onderzoek. Wil de theologie wetenschap zijn, dan hoort het onderzoek naar God, het leren kennen van deze persoon essentieel tot haar opdracht. In deze kennismaking zijn wij volledig begrepen. Niet alleen God interesseert ons in zijn totaliteit, wij zelf staan totaal, in alle facetten van ons bestaan voor zijn aangezicht. Alles van onze persoon is erin betrokken, het denken, het handelen, de gevoelens. Theologie is niet alleen een rationele bezigheid, zij is ook ethiek; zij is niet alleen ethiek, zij is ook bevinding. In zijn oratie noemt Gunning verschillende aspecten van de godsdienst. 'Maar', zegt hij dan 'allereerst en in zijn diepste wezen is hij mystiek, mededeling Gods van begin tot einde. Wij kennen God omdat we van Hem gekend zijn' ²²). Theologie is pas echt theologie, als de peilloze duistere diepten van angst en vervreemding en de tomeloze hoogten van een wereld vervuld van Gods glorieuze aanwezigheid, van de mystieke verrukking, erin opgenomen zijn. Theologie is de echte geesteswetenschap: het kennen door de geest van de mens in de gemeenschap met de Geest van God.

Dit neemt echter niet weg, dat het beschrijven ook bij de theologie hoort. Dat houdt in, dat we op God andere categorieën gaan toepassen. Dat is onvermijdelijk, als we over God gaan spreken.

Spreeken over God is *vanuit de kerk* noodzakelijk om als gemeente elkaars ervaringen met God te kunnen uitwisselen en hem gezamenlijk te ontmoeten ²³) en tevens

om aan ongelovigen duidelijk te maken wie God is ²⁴). De gelovige ervaart immers heel de wereld als wereld onder de heerschappij van God. Hij is Heer over allen. Deze werkelijkheid gaat allen aan. Daarom moet tot anderen gesproken worden om hun te zeggen, wie God is en wie zij zelf zijn voor zijn aangezicht. De kerk heeft de pretentie de situatie van de ongelovige beter te doorgronden dan deze zelf zijn situatie doorgrondt ²⁵). Van deze pretentie kan zij slechts afstand doen door afstand te doen van de belijdenis dat Jezus de Heer is.

Spreken over God is niet slechts kerkelijk nodig, het is ook *wetenschappelijk* nodig. De resultaten van het onderzoek moeten bekend gemaakt worden. Bij het wetenschappelijk werk hoort immers ook de publikatie van de conclusies. We moeten ons daarbij echter van een aantal zaken bewust zijn:

a. In de eerste plaats kunnen we over God alleen spreken in de bestaande relatie. Ons spreken wordt gedragen door de partnership. Het meest pregnant komt dit tot uitdrukking als we zeggen: hij is erbij als we over hem praten. Op die manier komt het spreken óver God nooit helemaal los van het spreken mèt God.

b. In de tweede plaats zal ieder die bezig is geweest met het beschrijven van de resultaten van gecompliceerd wetenschappelijk onderzoek, weten dat in het beschrijven de zaak nooit helemaal recht te doen is. Er moeten vereenvoudingen worden toegepast; er moeten knopen worden doorgesneden; er moeten modellen worden geschapen. Elke beschrijving, hoe nauwkeurig ook, doet niet geheel

recht aan het onderzoek; men kan altijd ook andere keuzen maken.

c. We moeten ons verder bewust zijn, dat elk onderzoek voorlopig is. Geen enkele onderzoeker heeft bij het beschrijven van de resultaten van het onderzoek de garantie alle gegevens te hebben ontdekt. Dat geldt voor het beschrijven van alle in Nederland voorkomende bramen: het blijken er altijd weer meer te zijn dan je dacht. Dat geldt a fortiori voor het beschrijven van God, die alle dingen draagt door het woord van zijn kracht: hij blijkt altijd weer rijker dan je vermoedde.

d. Als de waarheid een levende persoon is, moeten wij voorts onderkennen, dat de waarheid nooit in definitieve formuleringen gevat kan worden. In het gunstigste geval kun je pas na iemands dood alles wat hij was en deed definitief beschrijven. Zolang iemand leeft, blijft zijn persoon in beweging. Als we de laatste waarheid over God zouden kunnen beschrijven, zouden we te maken hebben met een God, die niets nieuws, niets verrassends meer heeft, een God, die ons niets meer te zeggen heeft, omdat alles al gezegd kan worden. Op dat moment is theologie geworden tot beschrijving van de dode God, tot historische wetenschap of archeologie. Dan is het eigenlijke, de uitdaging, de lol, de zin van de theologie als theologie verdwenen.

e. Tenslotte moeten we bedenken, dat de christelijke theologie ook in haar beschrijven te maken heeft met God in Christus en er daarom een spanning tussen de gebruikte categorieën en de zich openbarende God is.

De categorieën, die mensen aandragen staan steeds onder de kritiek van Jezus Christus ²⁶).

Nu krijgt het probleem van de verschillende ideeën die mensen over God hebben zijn plaats. We zeiden: wat mensen over God zeggen, is niet alleen maar subjectieve beleving, maar moet beantwoorden aan de persoon die met gezag tot ons komt. De kennis wordt gevoed door de omgang met God; zij wordt gedragen door een persoonlijke relatie. Daarom draagt de kennis van God altijd een persoonlijk karakter. Ieder ervaart weer andere aspecten van God. Als we deze ervaringen dan gaan formuleren treden er nogmaals verschillen op. Deze pluriformiteit vinden we terug in het Oude en Nieuwe Testament. We vinden die ook terug in de veelkleurigheid van theologische concepties door eeuwen kerkgeschiedenis heen.

Niet elke conceptie is echter even adequaat. Want niet ieder doet evenveel recht aan God. De ene wetenschappelijke onderzoeker verricht zijn wetenschappelijk onderzoek beter dan de ander; de een doet zijn menselijke partner meer recht dan de ander; de een kent God beter dan de ander. Het doel van de theologie is God te kennen, zoals hij is, om hem volledig recht te doen. Daarbij moeten we alle gegevens betrekken die we kunnen krijgen. Elke inbreng in de theologie zal moeten worden onderzocht. De individuele ervaringen zullen voortdurend uitgewisseld moeten worden, evenals de gemeenschappelijke ervaringen in de liturgie, in het lijden van broeders en zusters, in de geschiedenis van de

wereld ²⁷). Kerk en theologie zijn daarom nooit van elkaar los te maken. Het gaat in beide om een harts-tochtelijk zoeken naar de waarheid, naar hem die de waarheid is, naar God in Jezus Christus. Daarin hebben wij elkaar allen nodig, alle leden met alle gaven van hart en hoofd en handen. Dáárom kan theologie niet bestaan als de som van een aantal losse vakgebieden. Het gaat om het gezamenlijk onderzoek naar de waarheid over God. Exegese, historisch onderzoek, analyse van de maatschappij die bestaat voor het aangezicht van God, alles moet dienen om te ontdekken, wie God is. We zijn er nog lang niet. Veel vragen staan nog open, er is veel in onze goddelijke partner wat we niet begrijpen. Soms lijkt hij steeds verder van de wereld weg te wijken. Maar we proberen al zoekend met elkaar meer zicht op hem te krijgen. Daarom is het gesprek, de discussie, eventueel de twist een levenszaak zowel voor de kerk als voor de theologische wetenschap. Vrijblijvendheid is uit den boze; het gaat ons immers om de waarheid.

Voor de *kerk* betekent dit, dat zij zich moet hoeden zó te spreken, alsof zij de laatste waarheid over God zou kunnen uitspreken. Confessionele zelfgenoegzaamheid is het laatste wat de kerk kan dienen. Dan is de levende omgang met God afgesloten. Dan is er geen ruimte meer voor de Geest. De kerk is een zoekende kerk en daarom bij uitstek een wetenschappelijke kerk, waar altijd weer alles ter discussie kan worden gesteld ²⁸). Het is een kerk die nooit bezit van God kan nemen, maar een kerk waarin God zichzelf weer altijd waar bewijzen

moet. Zolang er nog verschil van mening is over God en zolang niet heel de ervaring van de totale werkelijkheid tot op de bodem helder is voor het aangezicht van God, moet er steeds weer doorgezocht worden. De kerk kan zich niet neerleggen bij problemen van welke aard dan ook, omdat deze problemen de alomvattendheid van God steeds weer fragwürdig stellen. Zij vechten de goddelijkheid van God aan. Daarom moet de kerk zich het belang van een theologische faculteit voortdurend bewust zijn, zowel terwille van de wetenschap als om haars zelfs wil. Als er één belang heeft bij een universiteit, dan is het wel de kerk: alle vragen, die vanuit alle wetenschappen gesteld worden, gaan haar aan. Nimmer kon zij de confrontatie met de hele wereld uit de weg gaan. Zodra het wetenschappelijk onderzoek vanuit de kerk ophoudt, doet de kerk onrecht aan haar opdracht God in zijn relatie tot heel de wereld te kennen zoals hij is. Als de kerk haar wetenschappelijk onderzoek staakt, geeft zij daarmee te kennen, dat God haar niet ten diepste interesseert. Daarmee verliest zij haar geloofwaardigheid. De kerk moet daarom kritisch-wetenschappelijk onderzoek niet afwijzen, er nog veel minder bang voor zijn, maar de kerk moet dit onderzoek juist stimuleren ²⁹⁾. God kan wel tegen kritisch onderzoek. Als hij er niet tegen zou kunnen, zou hij geen God zijn ³⁰⁾. De kerk zal steeds weer ieder onderzoek, hoe kritisch ook, met vreugde moeten begroeten. De palm van de ware kennis van God kan onder de druk slechts groeien. Want de waarheid moet aan het licht komen. En hoe meer inbreng er is van mensen uit het heden in discussie

met elkaar en met mensen uit een geschiedenis van eeuwen, hoe meer we kunnen zien van de veelkleurige wijsheid van God.

Dit alles geldt niet slechts voor de discussie met elkaar, het geldt ook voor de discussie met God. Hoe meer de gelovigen persoonlijk omgaan met God en hoe meer de gemeente collectief omgaat met God, hoe meer we ontdekken van zijn grootheid. Deze omgang is niet passief, het is een kritische omgang. Bij de bevinding hoort ook het twistgesprek met God. De enkeling en de gemeente moeten God bevragen op de weg die hij met de wereld gaat — en niet te snel oplossingen, mogelijk zelfs heel dierbare oplossingen aanvaarden.

Mijn gedachten over het kennen van God hebben ook voor de *universiteit* belangrijke consequenties. Aan het begin stelde ik reeds: slechts de gelovige kan theologisch wetenschappelijk onderzoeker zijn. In de loop van mijn betoog bleek dit onderzoek te bestaan uit de levende omgang met een persoon, met God in Christus Jezus. Dat maakt de duplex ordo, die sinds ruim een eeuw voor de theologische faculteiten van de rijksuniversiteiten van kracht is, onmogelijk ³¹). Slechts de belijdende gelovige kan aan de theologische faculteit werkzaam zijn als onderzoeker ³²). De kerk zou daarom de hoogleraren en de medewerkers moeten benoemen. Uit mijn zoëven gemaakte opmerkingen moge u duidelijk zijn, dat ik daarbij in oecumenische perspectief denk: de verschillende denominaties hebben elk hun eigen inbreng; de discussie moet met allen gevoerd worden ³³).

Bij de aldus gevormde theologische faculteit kunnen deskundigen uit andere faculteiten, bijvoorbeeld die der letteren of der sociale wetenschappen, worden uitgenodigd om ondersteunend mee te werken. Ook kunnen zulke deskundigen benoemd worden om *bij* de theologische faculteit bepaalde voor de theologie wenselijke basiskennis te doceren. Als er al over een duplex ordo gesproken zou kunnen worden, dan zou het een omkering moeten zijn van de huidige duplex ordo. Wie zich niet bezig houdt met God zelf, maar met literair onderzoek naar godsdienstige geschriften of met menselijke religieuze ervaringen, behoort in die bezigheid niet tot de theologische faculteit, maar respectievelijk tot de faculteit der letteren of de subfaculteit der psychologie. Op deze wijze kan de confrontatie tussen theologie en de andere wetenschappen pas goed tot haar recht komen. Zij wordt uit de beslotenheid van de theologische faculteit overgebracht naar de ontmoeting met de andere faculteiten. Juist vanuit de theologie gaat er een aandrang uit op de universiteit om waarlijk *universitas scientiarum* te zijn en niet zich op te sluiten in het vakje van de eigen faculteit.

Het zou van groot wetenschappelijk inzicht getuigen indien de minister en de volksvertegenwoordiging de verdere voorbereiding en de afronding van de nieuwe wet op het wetenschappelijk onderwijs in deze zin zouden uitvoeren. Dat zou geen aanslag zijn op de grondwettelijke scheiding tussen kerk en staat, het is een zaak van wetenschappelijke importantie. Het enige alternatief is het opheffen van de theologische faculteit.

Waarom gaat het mij tenslotte? Om twee dingen, die in feite één zijn: het gaat mij er in de eerste plaats om, dat de kerk niet een God moet zoeken die geen God is, omdat hij opgesloten is in een boek of een confessie of niets anders is dan onze eigen werkelijkheid. Het gaat mij er verder om dat de theologie zich geen wetenschapsbegrip moet laten opdringen, dat niet bij haar eigen aard past en waardoor zij bij voorbaat monddood gemaakt wordt. In beide gaat het erom, dat God een levende God is, die wij kennen door met hem te leven. Mijn betoog is derhalve een pleidooi voor een bevindelijk-pneumatologische fundering van kerk en theologie.

Mijnheer de praeses en verdere vertegenwoordigers van de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk,

Ouderling-kerkvoogd De Vroome belde mij vorig jaar na de vergadering waarin ik benoemd werd, om ongeveer half vier in de nacht op. Dat wil zeggen: hij belde mijn vrouw op, want voor het eindelijk tot mij doordrong, dat de telefoon ging, lag de hoorn al weer op het toestel. Ik kan U zeggen, dat het ondertussen tot mij doorgedrongen is, dat ik op deze plaats benoemd ben en dat mijn werk grondig veranderd is. Ik kan niet zeggen: mijn leven grondig veranderd is, want het werk wat ik nu doe, is mijn leven: voortdurend bezig te zijn met de God, die ons leven draagt, is de zin van mijn bestaan. Daarom kan ik U zeggen, dat mijn rust niet wrééd werd verstoord: integendeel, het was mij tot vreugde. Ik ben U bijzonder dankbaar voor het vertrou-

wen, dat U mij, als gewone dorpsdominee, gegeven hebt door mij deze taak op te dragen. Ik zie daarin ook een aanwijziging, dat U groot belang hecht aan de relatie tussen de universiteit en het leven in al de gemeenten van onze kerk, de kerk die mij als openbaring van de éne Kerk dierbaar is. U hebt mij uit de gemeente weggeroepen. Ik kan U zeggen, dat ik de gemeente mis. U kunt er dan ook van overtuigd zijn, dat ik in mijn theologisch werk niet anders wens dan de gemeente te dienen.

Mijnheer de Rector Magnificus en verdere bestuurders van deze Universiteit,

Dominee's hebben de naam zich overal mee te bemoeien. Als je eenmaal dominee geweest bent, raak je dat nooit meer kwijt. Ook als theoloog bij de universiteit heb ik de pretentie mij overal mee te mogen en moeten bemoeien. Niet slechts omdat ik een wetenschappelijke alleseter ben, maar ook omdat ik het wezenlijk vind voor de theologie. De wetgever heeft deze neiging van kerkelijke theologen blijkbaar ingezien en hun grenzen gesteld. Jammer, zeg ik dan; ik zal me er zo weinig mogelijk van aantrekken. Want de universitas scientiarum is een te groot goed. We moeten ons als wetenschapsmensen zo veel mogelijk met elkaar bemoeien. Ik heb reeds geprobeerd daaraan mijn deel bij te dragen, door niet slechts te onderzoeken en te publiceren op het gebied van de theologie, maar ook op dat van de biologie. Dat lijkt mij het ideaal van de universiteit: dat je als theoloog niet alleen het theologisch instituut binnenwandelt, maar met hetzelfde gemak het rijks-

herbarium, en hopenlijk straks nog andere instituten. Ik hoop ook dat de onderzoekers van de andere faculteiten de discussie met de lastige theologische faculteit willen voeren. Het kan ons wederzijds slechts ten goede komen. Het moge U duidelijk zijn, dat ik bijzonder blij ben bij deze universiteit te mogen werken.

Dames en Heren van het wetenschappelijk, administratief en technisch personeel van de theologische faculteit en van de andere faculteiten,

De eerste ervaringen die ik met de leidse theologische faculteit had, bij mijn promotie nu twee jaar geleden, waren bijzonder plezierig. Dezelfde sfeer heb ik ook in de afgelopen tijd, dat ik begonnen ben me hier in te werken, ervaren, ook al heb ik juist vanwege dat inwerken mijn contacten tot nu toe wat moeten beperken en, omdat deze plechtigheid nog niet had plaatsgevonden, ook willen beperken. Graag wil ik in de toekomst, voor zover mijn positie als kerkelijk hoogleraar dat toelaat, mij zoveel mogelijk inzetten voor onze faculteit. Aan persoonlijke contacten hecht ik grote waarde. Ik hoop dat we in alle openheid met elkaar kunnen omgaan, om elkaar wetenschappelijk en menselijk — voor mij zijn beide nooit los te maken — tot steun te zijn. Zonder elkaars stimulansen en wederzijdse uitwisseling van gedachten lijkt het mij moeilijk werken. Zonder elkaar te wijzen op fouten of meningsverschillen op tafel te brengen, lijkt het mij ook moeilijk werken. Als je met iets nieuws begint, heb je een verwachting van je nieuwe situatie. Wat ik van de faculteit verwacht is in alle open-

heid met elkaar om te gaan, om gezamenlijk de theologie te dienen. Uit wat ik zoëven heb opgemerkt zal het de medewerkers van de andere faculteiten duidelijk zijn, dat daar waar ik als theoloog een bescheiden bijdrage in het geheel van de universiteit kan geven, ik dat zeer gaarne doen zal.

Hooggeachte Berkhof,

Verscheidene mensen hebben mij gevraagd: 'Vind je het niet moeilijk om Berkhof op te volgen?' Sommigen zeiden erbij: 'de grote Berkhof'. Ik heb daarop geantwoord, dat het alleen maar makkelijk is een 'groot' voorganger te hebben. Niemand verwacht dan tenminste, dat je het als pas beginnend hoogleraar net zo goed doet. Je kunt dan tenminste gewoon je werk doen, zoals je eigen gaven liggen, zonder de illusie te wekken, dat je je voorganger echt vervangt. Dat is immers onmogelijk: ieder mens heeft zijn eigen weg. U hebt op unieke wijze kerk en universiteit mogen dienen, en Uw volle agenda bewijst, dat dat bepaald nog geen verleden tijd is. In de tijd, dat ik U heb leren kennen, is mij gebleken, dat Uw kracht niet slechts is gelegen in Uw theologie, maar meer nog in de wijze waarop U met mensen omgaat, in Uw persoonlijke hartelijke belangstelling, in Uw optimistische kijk op mensen, waardoor U altijd weer probeert de specifieke mogelijkheden, die iemand heeft te stimuleren.

Vanaf deze plaats wil ik ook graag mijn ouders danken. Zij hebben mij laten studeren in een tijd en een

omgeving, dat dat niet vanzelfsprekend was en offers vroeg. Thuis heb ik het belang van de theologie geleerd. Het geloof, ook het geformuleerde geloof, nam de grootste plaats in in het leven. Thuis heb ik geleerd, dat ons leven een leven is, dat tot in de kleinste dingen voor Gods aangezicht is, en daarom een leven met glans. Daarvoor ben ik U dankbaar, ook al weet ik, dat U deze dank onmiddellijk zult doorverwijzen naar hem, die ons leven leidt.

Mijn vrouw en kinderen hebben de vreugden en ook de lasten van werk en studie megedragen. In mijn theologisch denken heeft mijn vrouw steeds meegedacht — als een hulpe tegenover mij. Vaak inderdaad kritisch tegenover, om mij verder te brengen en te behoeden voor te simpele — of te mooie constructies. In 14 jaar huwelijk heb ik Gen. 2 leren verstaan. De hulpe tegenover is geen hulpje, maar de onmisbare hulp zonder wie je geen basis hebt om te leven en te werken. De man is volstrekt afhankelijk van de vrouw. Voor de theologie betekent dit, dat mijn vrouw vaak de originele ideeën heeft en ik de technische uitwerking verzorg.

Waarde Dames en Heren studenten,

Barth heeft gezegd, dat iedere theoloog een eeuwige student is. Je komt nooit klaar met je studie. Barth heeft hierin gelijk. Mijn terugkeer naar de universiteit is voor mij een bevestiging van mijn eeuwige student zijn. Ik mocht me weer in Uw midden scharen. Alleen kost deze studentenplaats de staat der Nederlanden iets meer dan

de meeste andere. Gezamenlijk zullen we moeten studeren en blijven studeren. Nu is er wèl veel veranderd sinds ik studeerde. Of het nu zit in de twaalf jaren die sindsdien verlopen zijn of in het verschil tussen Utrecht en Leiden, maar het is mij opgevallen, dat de boeken die wij moesten bestuderen veel moeilijker waren dan die welke U nu bestuderen moet. Zelfs dezelfde boeken waren toen veel moeilijker dan nu. Mocht het blijken, dat ik mij dat niet voortdurend bewust ben, dan reken ik erop, dat U mij zult oproepen de opgegeven stof te verzwaren.

Nu zonder omwegen: graag zal ik in een open sfeer met U omgaan en ik reken erop, dat U ook in alle openheid met mij omgaat. Ieder zijn we, elk in onze eigen positie, geroepen ons in te zetten, niet slechts voor de theologie, maar — en dan denk ik vooral aan de kerkelijke studenten — voor onze taak in de kerk. Deze universiteit is gesticht om dienaren des Woords op te leiden. Het is mij een eer daaraan te mogen meewerken — en ik doe dat met de bede, dat de Heilige Geest ons zal verlichten, omdat slechts door zijn aanwezigheid ons aller werk aan deze faculteit mogelijk is.

Ik dank U voor Uw aandacht.

NOTEN

1. Volgens K. Rahner (art. *Dogmatik*, in: *Lexicon für Theologie und Kirche* 3, Freiburg 1959², S. 446ff) komt de term het eerst voor bij G. Calixt (1586-1656). Weliswaar wordt het woord 'dogmaticus' voordien ook wel af en toe gebruikt, maar niet in de technische zin van de theologische encyclopedie (zie: O. Ritschl, *Das Wort dogmaticus in der Geschichte des Sprachgebrauchs bis zum Aufkommen des Ausdrucks theologia dogmatica*, in: *Festgabe für D. Dr. Julius Kaftan zu seinem 70. Geburtstag 30 September 1918*, Tübingen 1920, S. 260-272).
2. H. Berkhof, *God voorwerp van wetenschap?*, in: *Bruggen en bruggehoofden*, Nijkerk 1981, blz. 22-36; id. II, o.c., blz. 208-216.
3. J. H. Gunning, *De wijsbegeerte van den Godsdienst uit het beginsel van het geloof der gemeente*, Utrecht 1889.
4. H. J. Adriaanse, *Het specifiek theologische aan een Rijksuniversiteit. De verborgenheid der godgeleerdheid*, Leiden 1979.
5. Theologische ontwerpen, waarin het werkelijk om God gaat en niet om menselijke gedachten over God, die vanuit de ervaringen tot de erkenning van God willen komen (zoals bijvoorbeeld bij W. Pannenberg, *Wissenschaftstheorie und Theologie*, Frankfurt 1973 en ook bij H. M. Kuitert, *Wat heet geloven. Structuur en herkomst van de christelijke geloofsuitspraken*, Baarn 1977) lopen het risico niet verder te komen dan deze 'God of the gaps' (vgl. C. J. Dippel, in: C. J. Dippel en J. M. de Jong, *Geloof en Natuurwetenschap 1. Scheppingsgeloof. Natuur. Natuurwetenschap*, 's-Gravenhage 1965, blz. 129). Zulke ontwerpen kunnen daaraan alleen ontkomen, als ze God niet verder willen beschrijven dan als een open, nooit te beantwoorden vraag naar de grond en het doel van het bestaan. Dan is het echter geen theologie meer als beschrijven van God, maar slechts het aanduiden van de grens van een geheim, waarvoor men halt moet houden. Het eigenlijke, waarom het gaat, kun je dan wetenschappelijk niet uitspreken, dat is 'disciplina arcana' (Adriaanse, o.c., blz. 20v). De verbinding tussen 'gelooven' en 'weten', tussen de God van Jezus Christus en de 'open vraag' is niet meer logisch. Daar zowel Pannenberg als Kuitert de theologie echter juist niet willen zien als disciplina arcana, lopen ze in de valkuil van de 'God of the gaps'.
6. Bij de discussie tussen Remonstranten en Contra-remonstranten ging het er niet om, of wij God vanuit onszelf kunnen kennen of niet. Ook Arminius leerde, dat men God slechts kon kennen

door de Heilige Geest. (Zie: *Verklaring van Jacobus Arminius afgelegd in de vergadering van de Staten van Holland op 30 oktober 1608*, uitg. G. J. Hoenderdaal, Lochem 1960, blz. 113v: Ik 'schryve oversulcx de ghenade Godes toe, het beghinsel, den voorgangh, ende de volbrenginghe alles goets, oock so verre, dat die wedergheborene mensche selfs, sonder dese voorgaende ende opweckende, volghende, ende medewerckende ghenade, noch het goede dencken, willen of doen can, noch oock eenighe tentatie ten quade wederstaen'). Het verschil van mening ontstond over de vraag, of men al of niet zelf kon besluiten deze genade te aanvaarden. De discussie gaat niet over de oorsprong van de kennis, maar over de irresistibilis. (Arminius, o.c., blz. 114: 'Alleen is het verschil hier inne ghelegghen, of de ghenade Godes zy een onwederstandelycke cracht ... oft niet. Waer van ick gheloove nae de Schriftuere, dat vele den heylighen Geest wederstaen, ende de aenghebodene ghenade Godes verstoten').

7. Berkhof zegt in zijn afscheidsrede (o.c., blz. 212), dat ervaring en interpretatie in bronervaringen samenvallen. Als we op deze gedachte doordenken, komen we vermoedelijk tot eenzelfde positie als ik hier inneem: het geloof in de ervaring als Gods- (c.q. bron-) ervaring is niet een keuze om deze ervaring als zodanig te interpreteren, maar de interpretatie dringt zich met gezag op.
8. Vgl. Dippel, o.c., blz. 162: '*God stoot door tot de enkele mens en be-zorgt hem, ook door hem unieke ervaring te bezorgen.*'
9. Er valt de laatste tijd een hernieuwde aandacht te bespeuren voor godsbewijzen. Vgl. A. Plantinga, *God and other minds. A study on the rational justification of belief in God*, Ithaca/London 1969²; id., *God, freedom, and evil*, London 1974; H. G. Hubbeling, *Language, logic, and criterion. A defence of non-positivistic logical empirism*, Amsterdam 1971; id., *Denkend geloven. Inleiding tot de wijsbegeerte van de godsdienst*, Assen/Amsterdam 1976; A. Vos, *Kennis en noodzakelijkheid. Een kritische analyse van het absolute evidentialisme in wijsbegeerte en theologie* (Diss. Utrecht) (Diss. Neerl. Series Theol. 5), Kampen 1981.

Met name bij Plantinga gaat het niet om een godsbewijs in de zin van absolute onweerlegbaarheid, maar om aan te tonen, dat het geloof in het bestaan van God niet minder wetenschappelijk houdbaar is dan het tegendeel. Het gaat hem erom aan-némelijk te maken, dat God er is (*God, freedom, and evil*, p. 112). Hubbeling (*Language, logic, and criterion*, p. 102ff) komt tot de conclusie, dat de aldus bewezen God niet logisch dwingend gelijk te stellen is met de God van Israël en de Vader

van Jezus Christus. Het blijft een abstracte God, die niet logisch te verbinden is met de bijzondere daden in de geschiedenis. Men kan zich afvragen, of met zo'n godsbewijs, gesteld al dat het onweerlegbaar zou zijn, veel gewonnen is voor het christelijk geloof.

Een historisch overzicht van het ontologisch godsbewijs vindt men in A. Plantinga, *The ontological argument from St. Anselm to contemporary philosophers*, London/Melbourne 1968.

10. Zie K. Barth, *Kirchliche Dogmatik* I, 2, Zollikon 1939, § 17, 2: *Religion als Unglaube*, S. 324ff; E. J. Beker en J. M. Hasselaar, *Wegen en kruispunten der dogmatiek* 1, Kampen 1978, blz. 24: de Schrift is niet slechts de norm, maar ook de bron van de theologie.

Een exkurs over dit onderwerp vindt men bij H. Berkhof, *Christelijk geloof*, Nijkerk 1973, blz. 50 vv.

11. Vgl. Berkhof, *Christelijk geloof*, blz. 50: 'de godsopenbaring in Christus is niet exclusief, wel normatief'.
12. De normativiteit van Christus heeft als consequentie de afwijzing van iedere vorm van syncretisme. Het christendom kan velerlei gegevens uit allerlei godsdiensten overnemen, maar dit is alleen legitiem als ze de toets van de verkondiging van Jezus Christus kunnen doorstaan. Daardoor is de andere godsdienst nooit echt gelijkwaardig.
13. Boeken als W. Keller, *De bijbel heeft toch gelijk. De wetenschap bewijst de historische juistheid*, Amsterdam 1956³, kunnen het wezen van het geloof als een overtuigd worden door de Heilige Geest nooit echt recht doen. Ze blijven in de sfeer van de rationele overreding. De niet-gelovige zal hierdoor evenwel niet tot het geloof in de God van Israël komen en voor de gelovige is zo'n bewijs niet nodig. Er is zelfs een risico aan verbonden, alsof met de mogelijkheid om in een positivistische zin aan te tonen dat bepaalde feiten exact zo gebeurd zijn, de waarheid van de bijbel staat of valt. Als door verder onderzoek het bijbelverhaal niet meer door archeologische gegevens wordt bevestigd, zou de bijbel dan niet meer waar zijn. Het positieve van dit naarstig zoeken naar een bevestiging is, dat er de gedachte achter zit, dat het in de bijbel om echte geschiedenis gaat en we over de heilsgeschiedenis niet op een docetische manier mogen spreken, alsof die volledig los zou staan van de wereldgeschiedenis. Vgl. W. Pannenberg, *Weltgeschichte und Heilsgeschichte*, in: *Probleme biblischer Theologie. Gerhard von Rad zum 70. Geburtstag*, München 1971, S. 349-366; E. Schillebeeckx, *Gerechtigheid en liefde, genade en bevrijding*, Bloemendaal 1977, blz. 686 vv).

14. Naar de huidige stand van de kennis der archeologie stortten de muren van Jericho niet in in de dagen van Jozua. Er waren zelfs in het geheel geen muren (K. M. Kenyon, *The bible and recent archeology*, London 1978). Dit stelt ons uiteraard voor de exegetische vraag hoe de auteur van Jozua zijn verhaal plaatste in de ervaringswereld van zijn tijd.
15. Hetzelfde geldt m.m. ook voor andere 'wonderen', bijvoorbeeld het wandelen over het water (Mark. 6^{45vv}) of de opstanding van Jezus. Als deze al empirisch bewezen zouden kunnen worden (wat met de uitgangspunten van de huidige wetenschap niet aan-nemelijk is), dan roept dat voor de wetenschap alleen op tot herziening van de bestaande natuurwetten, maar het hoeft het uitgangspunt van 'deo remoto' niet te ondergraven.
16. Vgl. H. Heppe, *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche* (Herausgeg. von E. Bizer), Neukirchen 1958, S. 11. Een uitvoerige uiteenzetting over het schriftgezag in deze zin is te vinden bij Beker en Hasselaar, o.c., blz. 83vv. Een geheel andere benadering vinden we in het synodale rapport der Gereformeerde Kerken *God met ons* (*Kerkinformatie* 113), Leusden 1981.
17. Vgl. L. Halphen, *Charlemagne et l'empire carolingien*, Paris 1947, p. 68s. Hij haalt de beruchte zin uit de door Karel aan de Saksen opgelegde wetten aan: 'Tout Saxon non baptisé qui cherchera à se dissimuler parmi ses compatriotes et refusera de se faire administrer le baptême sera mis à mort.'
18. Het historisch-kritisch onderzoek heeft ons geleerd aandacht te hebben voor de verschillende tradities in de bijbel. Dit heeft een buitengewone verrijking gegeven in ons besef van veelheid en beweeglijkheid binnen het Oude en het Nieuwe Testament. Maar tegen deze achtergrond is het nu zaak geworden te bedenken, dat al deze teksten te maken hebben met één en dezelfde God, over wie ze wat willen zeggen.
19. K. Barth, *Einführung in die evangelische Theologie*, Zürich 1962, S. 181. Barth vermeldt daar, dat reeds Anselmus in zijn *Proslogion* deze weg koos. Inderdaad heeft het *Proslogion* de vorm van een gebed. Zelfs zegt Anselmus in zijn inleiding, dat het ontologische argument plotseling als een gave over hem kwam en in het eerste hoofdstuk smeekt hij God om hem te verlichten. Voor Anselmus is het godsbewijs geen weg om tot geloof te komen, maar een poging de redelijkheid van het geloof aan te tonen (*credo ut intelligam*). In zijn argumentatie echter, met name in hoofdstuk 2, wil hij de volstrekte redelijke *noodzakelijkheid* van het bestaan van God aantonen. De aldus 'bewezen' God is evenwel nooit meer dan de door Anselmus *gedachte* God, in-

clusief zijn *gedachte* realiteit. De gelijkschakeling met de God die Anselmus via de traditie der kerk had vernomen, is geen redelijke noodzaak, evenmin als de invoering van de persoon van Jezus Christus in *Cur deus homo* een redelijke noodzaak is, of het antwoord op vraag 18 van de *Heidelbergse Catechismus*, 'Maar wie is deze Middelaar?', logisch uit de vraag voortkomt. In alle gevallen is de beslissing over het antwoord gelegen in de geloofsbelijdenis, dat déze God die Anselmus geleerd had uit de traditie de ware, enige God is en dat Jezus Christus de Middelaar is.

Een soortgelijke constructie kan men vinden in de transcendentale christologie van K. Rahner (zie: A. van de Beek, *De menselijke persoon van Christus*, Nijkerk 1980, blz. 91vv).

20. Over godservaring vindt men een uitvoerig exposé bij E. Schillebeeckx, o.c., blz. 742vv.
21. Dippel (o.c., blz. 126) noemt dit *desecare naturam* de methode van de moderne natuurwetenschappen. Ongetwijfeld is het desecare een onderdeel daarvan. Maar in toenemende mate wordt men zich bewust, dat het desecare slechts zin heeft, als het bijdraagt tot betere kennis van het functioneren van het complexe geheel. Men zie als voorbeeld de toenemende aandacht in de biologie voor oecologische vraagstellingen.
22. Gunning, o.c., blz. 22.
23. Deze uitwisseling is nodig om tot een totaalconceptie van God te komen. Elke ervaring is fragmentarisch en moet bovendien getoetst worden. Zolang de ervaringen en interpretaties niet op één lijn liggen, moet getracht worden te verifiëren wat juist is. Het voorlopig resultaat van de gemeenschappelijke toetsing vindt men in het dogma der kerk.

De uitwisseling is ook nodig om tot een gemeenschappelijk spreken te kunnen komen in de gemeenschappelijk lofprijzing en het gemeenschappelijke gebed.

24. Omdat de gelovige heel de wereld voor het aangezicht van God ziet, gaat het ieder aan, wie God is. Apostolaat is daarom een wezenskenmerk van de kerk. Bij het apostolaat hoort het spreken over God, dus het toepassen van andere categorieën op hem.
25. Vgl. Dippel, o.c., blz. 175: de kerk moet haar eerstgeboorterecht niet prijsgeven.
26. M. E. Brinkman zegt in zijn bespreking van mijn dissertatie (*Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 82, 1 (1982), blz. 49v), dat er een tweeslachtigheid blijft bestaan bij mijn benadering van de christologie. Hij ziet dat als een bezwaar. Zelf zie ik het als onontkoombaarheid, die de christologie zelf meebrengt.

27. Collectieve ervaringen zijn niet tot de liturgie beperkt. In een gemeente, die een gemeenschap is van op elkaar en op de wereld betrokken leden, zullen ook ervaringen van lijden van gemeentelieden, ervaringen van onrecht in de wereld, ervaringen van nieuwe wegen in de wereldgeschiedenis collectief beleefd worden. Men denke aan de voorbede voor zieken, de kerkelijke betrokkenheid bij het verzet tegen onderdrukking, de dankdiensten na de bevrijding.
28. Vgl. K. R. Popper, *Conjectures and refutations. The growth of scientific knowledge*, London 1963, vooral p. 215ff. De weerlegbaarheid is essentieel voor wetenschappelijk spreken.
29. Wetenschappelijke exegese en prediking zijn daarom ook niet met elkaar in spanning (t. o. M. de Jonge en H. M. J. van Duyn, *Van tekst tot uitleg. Luisteroefeningen in het Nieuwe Testament*, 's-Gravenhage 1982, blz. 9v). Er kan wel een spanning bestaan tussen wat de predikant zou willen zeggen en wat hij móet zeggen. Maar zodra hij verkondigt, moet hij slechts verkondigen wat de tekst exegetisch te zeggen heeft. De tegenstelling is niet tussen wat men hoort en wat men moet zeggen, maar tussen wat men hoort en wat men zou willen horen. Daar zit de echte spanning (die in de preek mede betrokken kan worden). Daarom kan de exegese bij de voorbereiding van de preek niet kritisch genoeg zijn.
30. Wat in het verhaal van Richteren 6 de vader van Gideon zegt over Baäl (vs. 31), geldt evengoed voor de God van Israël zelf. 'Indien hij een God is, laat hij voor zichzelf strijden'. Als mensen God in bescherming moeten gaan nemen, stelt zijn goddelijkheid niet veel voor.
31. Wat betreft de toegankelijkheid van de godskennis komen mijn opvattingen met die van Adriaanse, o.c., overeen. Onze positie ten opzichte van de wetenschap is echter zeer verschillend. Adriaanse gaat uit van de openbaarheid van de wetenschap; mijn uitgangspunt is de eigen geaardheid van het object van de wetenschap. Zo is theologie alleen mogelijk vanuit de openbaring en de omgang met God.
32. Dippel, o.c., blz. 174: 'Theologie is slechts rechte theologie wanneer zij weet heeft van deze geconditioneerdheid door de vreze des Heren'.
33. Een complicatie is nog gelegen in het feit, dat er meer godsdiensten zijn dan de christelijke. Door de normativiteit van de persoon van Christus in het christendom is er geen gemeenschappelijk criterium voor de verschillende godsdiensten. De consequentie lijkt mij een theologische dubbelfaculteit (vgl. de multiplex ordo, die Berkhof, *Bruggen en bruggehoofden*, blz. 215, voorstelt).